

A Szent Erzsébet-kultusz Magyarországon és Portugáliában

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	3
Erzsébettől Erzsébetig; az európai vallásosság fejlődése a 13. században	4
A ferences rend	4
Európa lelkesége a 13. században	6
Árpád-házi Szent Erzsébet	7
Portugáliai Szent Erzsébet (1269/70 - 1336).....	9
A kézirat tartalmáról.....	13
Izabelhez köthető csodák.....	16
A Rózsacsoda Szent Izabelnél	17
A kapcsolat minősége	18
Befejezés	20
Bibliográfia	22
Mellékletek.....	23

BEVEZETÉS

Jelenlegi TDK témám az Ibériai-félsziget és Magyarország múltjának szövetében egy közös szála koncentrálni, mégpedig a Szent Erzsébet legendára.

Kevesen tudják, hogy Magyarország és Portugália között húzódik egy ilyen rejtett kapcsolati szál, melyet az Árpád-ház és az aragóniai uralkodóház közvetített az Ibériai-félsziget nyugati csücskébe. A középkorban szoros kötelék alakult ki az Ibériai-félsziget és a Kárpát-medence térsége között, melynek kialakulása politikai-egyházpolitikai okokra vezethető vissza. IX. Gergely pápa feltehetően a Német-Római Birodalom hatalmának ellensúlyozására alakította az uralkodói házasságpolitikát, ami oda vezetett, hogy II. András magyar király lányai közül Jolánt feleségül adja I. (Hódító) Jakab aragóniai királyhoz.

Árpád-házi Jolán, avagy ahogy spanyol nyelvterületen ismert *Violante de Hungría*, annak az Árpád-házi Szent Erzsébetnek volt testvére, aki a 13. század elején egész Európára hatalmas befolyást gyakorolt. Jolánta és Jaime, azaz I. Hódító Jakab gyermeke a leendő aragóniai király III. Péter, akinek lánya pedig Isabel, akit később, mint Szent Királynőt¹ I. Dénés, portugál király feleségeként ismerhetünk meg. Nevét másodfokú unokatestvéréről² Árpád-házi Szent Erzsébetről kapta, melyben nem csak egy hivatalos, dinasztiai közötti kommunikáció rejlik, hanem egy olyan predesztinált élet ígérte, melyet a királyné be is fog teljesíteni.

Árpád-házi Szent Erzsébet nagy hatással volt nemcsak a kora társadalmára, hanem évszázadok múlva is példaként szolgált életével. Felállított egy követendő mintát, egy tükröt adott nemcsak a királyoknak, királynéknak, hanem az átlagembereknek is egyfajta karitatív életforma kialakításához. Alakja kortársai számára és a későbbiekben is mintául szolgált, sokan igyekeztek az általa képviselt szellemben élni.

Személyisége meghatározó volt a középkori keresztény Európában, továbbá női szentként hangsúlyos módon képviselte a rohamosan terjedő ferences eszmeiséget. Hatása

¹ Portugálul: Rainha Santa de Portugal.

² L. 1. számú melléklet.

odáig terjedt, hogy nagy uralkodók, mint a francia IX. Lajos³ róla nevezték el gyermeküket, így tett az aragón király, III. Péter is majdnem egy évszázaddal később.

Ezt a rejtett kapcsolódási pontot Portugália és Magyarország között legfőképpen a Szent Erzsébet-kultusz kialakulásában lehet megfogni. A két Szent ugyanis nemcsak a sajátos lelkiségükön, hanem közös felmenőikön is osztozik.

Tehát egy olyan egyrészt dinasztikus, másrészt pedig szellemi és kulturális kötelék fedezhető fel közöttük – és így a két ország között is, – mely bár nem példanélküli, szem előtt tartva Árpád-házi Szent Erzsébet európai hatását, azonban véleményem szerint mégis figyelemreméltó, hogy Európa két periferiáját is képes behálózni ez a kultusz. Ezért döntöttem amellet, hogy ezt választom kutatási témámnak.

ERZSÉBETTŐL ERZSÉBETIG; AZ EURÓPAI VALLÁSSÓSSÁG FEJLŐDÉSE A 13. SZÁZADBAN

Árpád-házi Szent Erzsébet idején, a 13. században változások következtek be az európai lelkiségben. Ennek előfutára volt a már korábban elkezdődő, egyfajta belső megújulás, ami az elvilágiasodott egyházat igyekezett visszaterelni az apostoli élet irányába, hogy megfelelő támaszt nyújthasson a híveinek, akik előtt lassan hitelét veszítette. Ennek a törekvésnek az egyik figyelemreméltó jele volt az új szerzetesrendek megalakulása, mint a ciszterciek, a domonkosok, vagy a ferencesek.

A FERENCES REND

A témánk szempontjából fontos közelebbről megvizsgálni a ferences rendet, mivel magát Árpád-házi Szent Erzsébetet is gyakran hozzák kapcsolatba velük.

Erzsébet kortársa volt Assisi Szent Ferencnek, de semmilyen hiteles forrás nem támasztja alá, hogy Erzsébet belépett volna a rend kötelékeibe. Amint tudomást szerzett működésükről, nagy érdeklődéssel fordult feléjük és segített megalapítani az első kolostorokat Marburgban, majd ugyanitt özvegyi járandóságából kórházat építtetett Assisi Szent Ferenc tiszteletére.

³ BALÁZS Ilona, *Magyarországi Szent Erzsébet a XIII. század francia irodalmában*, Bibliothèque De l'Institut Français à l'Université De Budapest, Budapest, Eggenberger, 1930. p.18.

Karitatív életvitele és az emberekre gyakorolt hatása miatt az 1220-as évek körül kialakuló ferences harmadik rend női ágának patrónájává választották. E rend férfiágának védőszentje szintén királyi származású, a francia IX. Lajos.

A ferences eszmeiség 1208-tól indul hódító útjára Európában, bár a klérus nagy része bizalmatlanul fogadta őket, hiszen tanaik sok hasonlóságot mutattak a korban elterjedt eretnek tanításokkal. III. Ince azonban meglátta a bennük rejlő potenciát és biztosítja őket a támogatásáról, hiszen az átlagemberhez közel álló prédikáló rend tudott csak igazán hatásos lenni. 1210-től a katolikus egyház rendjei közé kerültek, bár az első hivatalos Regulát csak 1223-ban adhatják ki.

A 13. század elején a Szent Ferenc körül kialakuló első csoportot olyan férfiak alkották, akik mindenüket elhagyva, testvéri közösségben éltek és élnek szerzetesi életet⁴. Ők alkotják a ferences család első rendjét. Az évszázadok folyamán ebben az ágban – a rend alapszabályainak szigora miatt – három főbb irányzat alakult ki: a ferenceseké (Kisebb Testvérek Rendje – OFM), a minoritáké (OFMConv), valamint a kapucinusoké (OFMCap).

Emellett a nők fokozatos előtérbe kerülésével párhuzamosan a ferenceseknek már 1212-ben kialakult egy második rendje, Szent Klára nyomán, melyet ma klarisszának hívunk. Szent Klára, egy Assisi-béli előkelő család tagja volt az első nő, akit szintén megragadott a Ferenc által képviselt lelkiesség és apostoli életmód. A rendnek ebbe az ágába tartoznak a különböző klarissza (Szegény Úrnők vagy Szent Klára Rendje – OSC) közösségek.

A rend a világban élőkre is nagy hatással volt, számukra jött létre a ferences harmadik rend. Azok tartoztak ide, akik otthonukban maradván, akár családban élve követték Szent Ferenc által írt regulát, de kolostorba nem vonultak. Ők alkotják ma a Szekuláris Harmadik Rendet, más néven a Ferences Világi Rendet (OSF vagy FVR).

Az évszázadok során kialakultak olyan alapítású közösségek is, ahol a ferences lelkiiséget élő tagok már jobban elkülönültek a világtól. Ezeket ma a Reguláris vagyis Szabályozott Harmadik Rendek (TOR) alá soroljuk. Egyes felsorolások a ferences harmadik rendbe sorolják az összes olyan közösséget, mely nem a ferences család első vagy második

⁴ <http://www.ferencesek.hu/lelkiseg/ferencesek/>

ágába tartozik, függetlenül attól, hogy az a Világi Rend Regulája, a Szabályozott Harmadik Rend Regulája, vagy valamilyen más szabályzat szerint éli a ferences lelkiséget.

EURÓPA LELKISÉGE A 13. SZÁZADBAN

A nők hátrányos és negatív megítélése a 13. századra majdhogynem az ellenkezőjére fordult. Kétféle karrier, női életmód modell alakult ki: a házasság és a vallási pályafutás. Ezt az európai lelkiségben is bekövetkező változások tették lehetővé, melyek többek között azt is előidéztek, hogy a nők szerepe megnőtt a vallási életben⁵,

Lassú folyamatról beszélhetünk mely már a Szűz Mária kultuszok hangsúlyos megjelenésével elkezdődött. A 13. századra odáig jutott, hogy az uralkodó/nemesi családok dicsőségét már nem a keresztény eszmékért küzdő lovag-királyok, hanem a javaikról lemondó, fogadott szegénységben élő, életüket a rászorulóknak megsegítésének és a betegek ápolásának szentelő királynők és nemes asszonyok vitték tovább⁶.

Azért is kiemelkedően fontos Árpád-házi Szent Erzsébet alakja, mert ezt a fajta lelkiséget képviselte és mert korai halálával ő nyitotta meg ezen szentek sorát. Európában mind a lengyel Szent Hedvig, prágai Szent Katalin vagy a magyar Szent Margit életében felfedezhető egyfajta hasonlóság, az életvitelük tekintetében. Úgy is fogalmazhatunk, hogy mindannyian az erzsébeti modellt követték, azonban Portugáliai Erzsébet, azaz Izabel királynő esete különleges e tekintetben. Egyik közép európai szentnél sem jelentkeztek olyan legendáriumbeli egyezések, mint a két Erzsébet esetében.

A portugál királynénál ugyanis a már számunkra is jól ismert jelenet játszódik le: *a lány titokban ételt visz a szegényeknek, melyet a kötényébe rejt. Amikor a király észreveszi, megpróbálja leleplezni és megkérdezi, mit visz a kötényében. Erre Erzsébet azt válaszolja, hogy rózsákat. Mivel a király jól tudta, hogy étel van a ruhája alatt, ráparancsolt, hogy mutassa meg. Amikor a lány elengedte a köténye csücskét, illatos rózsák estek ki belőle. A mozzanatok szinte teljesen megegyeznek, csak épp jelen esetben a történet szereplői Isabel de Aragão és Dom Dinis voltak.*

⁵ KLANICZAY G., *Az uralkodók szentsége a középkorban: Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek* Balassi, 2000. p.171.

⁶ KLANICZAY G., I.m. p.170.

ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET

Árpád-házi Szent Erzsébetre életében sokan értetlenkedve és furcsán tekintettek a már-már végletekig tartózkodó, önsanyargató életmódja miatt, halála után viszont szinte azonnal hatalmas rajongással vették körül emlékét s szentként kezdték tisztelni. Ez a szeretet és Marburgi Konrád gondos munkája vezethetett oda, hogy halála után, már 4 évvel 1235-ben szentté avatta IX. Gergely pápa.

Fontos megjegyezni, hogy a 13. század elején a szentté avatás szabályaiban⁷ is változás következett be. III. Incétől, de még inkább IX Gergely pápaságától kezdve szigorú szabályokhoz van kötve, hogy kit és milyen procedúrák után lehet szentté avatni. Innentől kezdve elengedhetetlen a pápai jóváhagyás. Emellett pontos és hiteles jegyzőkönyvet követeltek meg a tanúk kihallgatásáról, tehát a korábbiakhoz képest rengeteg írásos anyag keletkezett az eljárás során.

Ennek köszönhető az is, hogy Szent Erzsébet életrajza szinte a halálát követően rögtön lejegyzésre kerül. Ebben nagy szerepe van gyóntatójának, Marburgi Konrádnak, aki 1232-ben szentté avatási kérelemmel levelet írt IX. Gergely pápának, mely később Summa Vitae néven vált ismertté. Ez volt az első életrajz, mely igen vázlatosan tartalmazta életének főbb eseményeit.

A másik legismertebb forrás, mely Szent Erzsébet életével foglalkozik a Libellus De Dictis Quattor Ancillarum, azaz az Erzsébethez legközelebb álló négy szolgálólány vallomását tartalmazó jegyzék. Ebben a kronológiai sorrendtől eltekintve kerül bemutatásra a szent életútja, s annak négy különböző szakasza, a gyermekkor, a házasság, az özvegyesség és a halála körüli, illetve azt követő események.

A csodatételek és a sírjánál történt csodák jegyzékét is Marburgi Konrád kezdi el vezetni, az első ilyen esetet már Erzsébet halála utáni második napra datálja. Ez után persze több százzal számol még be ő is, és későbbiekben sokan mások. Fontos azonban, hogy két hivatalos latin nyelvű jegyzék készült Erzsébet csodáiról, melyek a kanonizáció során kerültek lejegyzésre.

⁷KLANICZAY G., *Szent Erzsébet szentté avatási pere. Az első tanúvallomások életéről és csodáiról. In: Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században*, Budapest, 2009. p.23.

A kanonizáció során minden irat és jegyzőkönyv a pápához került, ezek alapján több szerző is elkezdte feldolgozni Erzsébet életét, s különböző terjedelmű és tartalmilag eltérő életrajzok készültek. Ilyen például az a ferences breviárium is a 13. század végéről, melyet Lemmens Celanói Tamásnak⁸ tulajdonít, és amely már Erzsébet szentté avatása után keletkezett *Vita anonima toscana* címen: mely breviárium említi először Erzsébet rózsacsodáját.⁹

Azonban nemcsak egyház, hanem a nép körében is terjed Erzsébet kultusza s már halálát követően kialakul egy erős szóbeli hagyomány, mely gyorsan és széles körben válik ismertté. Egyes elméletek szerint Szent Erzsébet alakja Németországban inkább krónikák és a hivatalos jellegű latin vita-k tárgya a 13. és 14. században. Magyarországon majd a 15. században elevenítik fel az alakját a ferences szerzetesek, Temesvári Pelbárt és Laskai Osváth. Olaszországban a képzőművészetek, Franciaországban pedig az irodalom karolja fel az alakját már a 13. században¹⁰. S mindegyik a maga módján hozzátett az őt övező kultuszhoz. Az ezredforduló környékén új lendületet vett magyar Erzsébet-kutatás újabb eredményei azt mutatják, hogy a 14. század Itáliájában a ferences rendi prédikációkban¹¹, illetve ferencesekhez köthető kéziratos kódexekben¹² Szent Erzsébet számtalan említése található. Az életrajz a ferences testvérek tollán újabb elemekkel gazdagodik. A kultusz terjedésének következménye, hogy alakja megjelenik szentbeszédtek témájaként is. A sermo-k azt bizonyítják, hogy a kultusz már része lehetett a mindennapoknak.

Mind vallási, mind politikai szempontból fontos megemlíteni, hogy a Szent Erzsébet-kultusz következménye az is, hogy uralkodók, mint a már említett IX. Lajos is, róla nevezik el gyermekeiket, s igyekeznek minél jobban hangsúlyozni az Árpád-házzal fennálló rokoni

⁸ LABAN Antal, *Az árpádházi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban*, Budapest: Franklin, 1907.

⁹ FALVAY Dávid: *Santa Elisabetta de'Ungheria nei manoscritti della Bibliotheca Nazionale Centrale di Firenze*. In: *Annuario Studi et documenti italo-ungheresi*. Róma-Szeged, 2005. 172-181.

¹⁰ BALÁZS Ilona, *Magyarországi Szent Erzsébet a XIII. század francia irodalmában*, Bibliothèque De l'Institut Français à l'Université De Budapest, Budapest, Eggenberger, 1930. p. 6.

¹¹ GECSE Ottó konferencia-előadás Szent Erzsébet tisztelete az itáliai Ferences Családban 2012. november 24. Szeged

¹² FALVAY Dávid konferencia előadás Szent Erzsébet tisztelete az itáliai Ferences Családban 2012. november 24. Szeged

kapcsolatot. Az Árpád-házzal dinasztikus rokonságot ápoló királyi családok sokat tehettek a kultusz elterjedéséért.

A 13. század végén, 1270-ben, különös körülmények között – *quando naceo, naceo envistida, envolta e cuberta de ûa pele, que lhe nom parecia nembro algûu, a qual pele ou teagem a rainha, sa madre fez poer em ûa coussella*¹³ – megszületik egy aragóniai királylány, akinek nagyanyja Árpád-házi Jolán, s akit szent nagy-nagynénje után¹⁴ szintén Erzsébetnek¹⁵ keresztelnek. A királynő kegyes és karitatív életvitelével, áldozatkész megmentőként teremt majd békét az Ibér-félsziget országai között.

PORTUGÁLIAI SZENT ERZSÉBET (1269/70 - 1336)

Zaragosaban született III. Péter és Szicíliai Konstanza harmadik gyermekeként. Születését különös események kísérték, így már kezdetől fogva úgy tartották, nagy dolgokra lesz hivatott. Már 11 éves korában férjhez ment I. Dénes portugál királyhoz. A hivatalos ceremóniát Barcelonában tartották, majd a királylány elindult Portugália felé, ahol az egyházi szertartás is lezajlott. A királyi pár végül Coimbrában telepedett le.

Dénes királyságát leginkább a reconquista utáni nyugalom, béke jellemezte. Kialakította a belső rendet, központosított; nem hazudtolta meg felmenőit, X. Bölcs Alfonz unokájaként felkarolta a portugál kultúrát is. Hivatalos nyelvvé tette a portugált és megalapította az ország – ma is működő – első egyetemét 1290-ben először Lisszabonban, ami aztán a királyi udvarral együtt ez átkerült Coimbrába. Törekedett a vidék integrálására, a földek újraelosztására a parasztok között, ezért kapta a „Lavrador”, azaz Földművelő királyi jelzőt.

Házasságuk nem volt felhőtlen, Dénes király trubadúrként nemcsak az udvari költészetnek, hanem a szép nőknek is nagy kedvelője volt, több viszonyt is folytatott házasságán kívül, melyekből törvénytelen utódok is születtek. Halála után ez majd problémát jelent, mert Sancho nevű törvénytelen gyermeke megpróbálja megszerezni a portugál trónt.

¹³ Születésekor a királylányt egy pihés bunda (lanugo) borította, melyet anyja egy kis dobozban megőrzött.

¹⁴ Ld. 1. számú melléklet

¹⁵ Isabel de Aragão vagy Rainha Santa de Portugal

Emellett azonban Dénes hagyta érvényesülni Izabelt a politikai életben, együtt mentek a fontosabb diplomáciai utakra. Izabel tehát politikailag tevékeny királynő volt, amikor csak tehette elkísérte férjét az ilyen utakon, részt vett a házasságpolitika kialakításában gyermekei számára valamint saját birtokain ő maga végezte az adminisztrációs teendőket. Emellett gyakran emlegetik békehozóként is a félszigeten, köszönhetően közreműködésének a politikai konfliktusokban, mely akár a férje és fia között akár félszigeti uralkodók között húzódott.

Nagy hangsúlyt fektetett a szegények és bajbajutottak megsegítésére, támogatására és a betegek ápolására. Több kórházat, leprás házat, menedékházat alapított, melyeket később végrendeletében is megemlíti. Levelezéseiből és a fennmaradt életrajzokból azt is megtudhatjuk, hogy jól írt latinul és portugálul is, mely meglepő és szokatlan műveltségre utal a 13-14. század derekán.

Férje halála után felvette a klarisszák habitusát, és az általa alapított Santa Clara kolostorba vonult, hogy ott töltsse hátra lévő életét. Hivatalosan csak a halálos ágyán lépett be a rendbe, így addig szabadon folytathatta az adakozást, jótékonykodást.

Az Ibériai-félszigeten rengeteg forrás áll a kutató rendelkezésére, s ezek alapján megismerhetjük Dona Isabel, azaz Aragóniai Izabel életét és alakját, ami különösen érdekes a benne rejlő kettősség miatt. Izabel ugyanis Portugália királynőjeként nemcsak egy fontos történelmi személyiség volt, hanem életviteléből kifolyólag egy igen markáns mitikus szereplőjévé vált a portugál és spanyol legendáknak. Éppen ezért érdemes és szükséges mindkét oldalról alaposabban megvizsgálni alakját, hogy teljes képet kaphassunk róla a 13. századi Portugáliában, s hogy nem utolsó sorban párhuzamot vonhassunk közte és a magyar szent között.

Milyen forrásokból lehet dolgozni? Egyrészt, meg kell említeni az olyan tárgyi emlékeket, melyek a királynő után maradtak az utókorra. Ilyen például a szent fontos ikonográfiai utalásokat rejtő síremléke, melyet ma Odivelasban őriznek, vagy a fennmaradt képi ábrázolások, melyeket festményeken és templomi freskók ikonográfiáján figyelhetünk meg. Továbbá a coimbrai Museu Nacional de Machado de Castroban¹⁶ őrzik néhány

¹⁶ GONÇALVES, Antonio Nogueira, *O tesouro de D. Isabel de Aragão, Rainha de Portugal*, Coimbra 1983. p.17., p.20.

ereklyéjét, többek között egy ezüsből és achátból készült körmeneti keresztet vagy azt az ezüst ereklyetartót, melyben a királynő által használt zarándokbot egy darabja található.

A források másik fontos csoportja pedig természetesen a fennmaradt írásos emlékek, melyek a krónikák, legendák és szentbeszédek lapjain találhatók meg. A 20. század közepén került feldolgozásra a királynő mindaddig ismeretlen személyes levelezése, mely újabb lendületet adott a portugáliai Erzsébet kutatásoknak. Ezeket általában testvérének, II. Jakabnak, Aragónia királyának küldte, volt közöttük két végrendelet, egy kinyilatkoztatás arról, hogy csatlakozni akar a Klarisszák rendjéhez, egy tiltakozó levél az unokaöccsei legitimizációjával kapcsolatban s ezek mellett a sort személyes témájú levelei zárják.

Izabel egyéb tulajdonságait – a kegyességen és szegények megsegítésén kívül – megtudhatjuk az általa hátrahagyott két végrendeletből és a személyes leveleiből. Ezek alapján azt is elmondhatjuk a királynőről, hogy jól olvasott latinul és portugálul (linguagem) is, voltak bizonyos fokú orvosi ismeretei, értett az adminisztrációhoz, illetve, jó politikai érzékkel rendelkezett. A diplomáciai tevékenysége és békességre törekvése épp úgy érvényesült a saját birtokain, mint az Ibér-félszigeti „nemzetközi” politikában. Mindemellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy foglalkozott népével, szociális tevékenységét mi sem bizonyítja jobban, hogy több kórházat is alapított (Hospital dos Meninos Inocentes de Santarem, Hospital de Leiria, Hospício dos Pobres, Hospital de Velhas Inválidas em Coimbra), emellett létrehozott szegényházakat is (albergarias) Estremoz-ban, Alenquerben és Odovelasban is. Ő alapította a Gafarias de Óbidost és a Gafaria de Leiriát (leprasházak), illetve a Recolhimento para Regeneração das Desgraçadas de Coimbrát a nyomorékok megsegítésére. Ezen intézményeket meg is említi végrendeletében. Az egyik legfontosabb intézmény mindközül a Santa Clara Monostor, melyet Mor Dias alapított a 13. században. Szent Izabella pedig újra megnyitotta és felvirágoztatta a 14. században. A monostor Szent Klárának és Árpád-házi Szent Erzsébetnek van szentelve.

A levelei mellett az egyik legalapvetőbb forrás Izabel életéről egy anonim életrajz, melyet feltehetően halála után írtak, s bár a szerzője nem ismert, valószínűleg gyóntatójának

Salvado Martins barátnak, vagy egy klarissza apácának tudható be a mű, melyet mindenesetre egy olyan személy jegyzett le, aki közel állt a királynőhöz.

A szöveg eredeti példánya elveszett. A legrégebbi másolat a 14. századból származik és ma ez is a Machado de Castro Múzeumban található meg a többi Izabelhez kötődő ereklyével együtt. A színes festékekkel díszített kézirat a következő címet viseli: „*Livro que fala da boa vida que fez a Rainha de Portugal, Dona Isabel, e seu bons feitos e milagres em sua vida, e depois da morte.*”¹⁷

Az első hagiográfia – melyet Francisco Brandão barát a 17. század során nyomtatásban is közöl a Monarquia Lusitana 6. kötetében – a későbbiekben alapjául szolgál majd az összes életrajzi jellegű műnek. Sőt mi több, ez alapján kerül majd be Izabel személye az udvari krónikákba is, úgymint az 1419-esbe, a Brandão által írott I. Dénes királyéba és IV. Alfonzéba is, melyet Rui de Pina állított össze¹⁸.

A 14. századi első életrajz Izabel királynő szent mivoltát helyezi előtérbe, ezért kegyességét, erényességét és kedvességét hangsúlyozza.

A ma *Vida* néven ismert kéziratot kezdtem el feldolgozni, mely a Lisszaboni Tudományos Akadémia Boletim da Classe de Letras 13. kötetében (1918-19) José Joaquim Nunes feldolgozásában jelent meg. Nunes igyekszik visszamenni a 14. századi gyökerekig és a kéziratot a lehető legarchaikusabban közölni.

A szöveg óportugál nyelven íródott 92 oldal terjedelemben, mely 58 pontban meséli el Izabel életének történetét. A következőkben az életrajz bővebb ismertetését közlöm, melyet saját fordításaim és M. Lourdes Cidraes ‘Isabel De Aragão, Rainha Santa: Da História Ao Mito’ című cikke alapján dolgoztam fel.

¹⁷ Könyv, mely Portugália Királynőjének, Donna Izabelnek szép életét beszéli el, s az ő jócselekedeteit, s csodáit, melyek életében, és halál után történtek

¹⁸ CIDRAES, M. Lourdes, *Isabel de Aragao, Rainha Santa: de História ao Mito*.
<http://www.aaaio.pt/public/ioand206.htm>

A KÉZIRAT TARTALMÁRÓL

Izabel születésétől kezdve meséli el a történeteket, kezdve a születése körüli csodás eseményekkel, leírja a királynő gyermekkorát az aragón udvarban és a házassága körüli intézkedésekre is külön kitér. Lineárisan folytatva elmeséli, hogy hogyan került Portugáliába a fiatal királylány illetve, hogyan telt házassága a portugál uralkodóval, s végül, özvegységétől haláláig. Szó esik arról is, hogyan vitték át a testét Estremozból Coimbrába, illetve, hogy hogyan zajlott a temetése a Santa Clara-a-Velha templomban.

1269/70 telén született Zaragoza városában, Aragóniában, I. Hódító Jakab unokajaként, III. Péter és Szicíliai Konstanza lányaként. Szülein keresztül a királylány nagy európai uralkodók leszármazottja és rokona annak a magyarországi Szent Erzsébetnek, akiről nevét is kapta. Már gyermekkorában is különleges figyelemmel és szeretettel vették körül, úgy tűnt, nagy tettekre lesz hivatott.

Izabel 1282-ben, 11 évesen kötött házasságot Barcelonában I. Dénes portugál uralkodóval, akit több kérő közül választottak ki. Rengeteg értékes hozománnyal indult el a királylány s cserébe várakat és falvakat kapott Dénestől. Az úton apja Katalónia határáig kísérte, Kasztíliától pedig unokatestvére Jakab infáns vigyázta az újdonsült királynét egészen Portugália határáig, ahol Dénes király testvére, Alfons infáns fogadta. Az ifjú ara Bragançánál lépett az Portugália területére és Trancosoban találkozott férjével, ahol megtartották a templomi esküvőt.

A házaspár végül Coimbrában telepedett le az Alcáçova palotában. Két gyermekük született, Dom Afonso, a későbbi uralkodó és Dona Constança, aki t férjhez adnak egy kasztíliai uralkodóhoz. Izabel gyakran elkísérte férjét diplomáciai útjain, segített a házassági kötelek kialakításában a többi uralkodócsaláddal, többször beavatkozott politikai konfliktusokba – legyen az apa és fia közötti vagy uralkodók közötti nézeteltérés – segített a döntéshozatalban s nagy szerepe volt férje mellett a politikában.

Birtokai után befolyó jövedelmekből támogatta a vallási gyülekezeteket, konventeket, s ezt a férje sem ellenezte. Ez megmutatta, hogy mennyire tisztelte és szerette a királynét. Persze ez nem akadályozta meg az uralkodót abban, hogy több szeretőt is tartson, akiktől később törvénytelen gyermekei születtek. Izabel panasz nélkül tűrte férjének hűtlenkedéseit és még a törvénytelenül születő gyermekeket is ellátta étellel vagy ruhával. Ettől függetlenül

voltak nézeteltérések közöttük, s ez vezetett odáig, hogy egy alkalommal Izabel száműzetésbe kényszerült, mert Dénes király azt gyanította, hogy segített fiának Dom Afonso-nak lázadást szítani a király ellen. Persze a száműzetésének hamar vége szakadt s hazatérhetett. Bár zokszó nélkül tűrte ezt is, magánlevelezéseiben csalódottságát fejezte ki testvérének.

Ezen kívül még egyszer avatkozott bele az fia és unokája közötti politikai csatározásba s ez alkalommal sikerrel is járt.

Mikor Dénes király megbetegedett Santarem-ben, Izabel végig mellette van, támogatta, segítette és ápolta. Mikor férje eltávozott az élők sorából, Izabel a hirtelen érzett hatalmas fájdalom miatt úgy döntött, hogy felveszi a klarisszák ruháját de nem lép be a rendbe.

Izabel özvegységében sem maradt tétlen. Férje temetése után zarándokútra indult Santiago de Compostelába a püspöktől kapott bottal, melyet achátintarziával díszítettek, melynek bizonyos részeit a mai napig őrzik a Machado Castro Múzeumban és a Santa Clara-a-Nova templomban. Egyes források szerint két zarándokut is megtett az özveggy királyné, bár ezt történelmileg nem lehet hiteles adatokkal alátámasztani.

A zarándoklatról a Santa Clara monostor melletti palotába visszatérve, Izabel a jótékonykodásnak, kegyes cselekedeteknek és birtokainak igazgatásának szentelte életét.

Estremozban halt meg, 1336-ban, közel 66 évesen, mikor fia és unokája háborúskodását próbálta megakadályozni. Fia, Dom Afonso IV teljesítve anyja végső óhaját, átszállította holttestét Estremozból Coimbrába és ott a Santa Clara monostorban temetette el. A translatio sok időt vett igénybe. Mikor megérkeztek Coimbrába – a júliusi hőség ellenére – a koporsóból parfümös illat szállt fel: „*tão nobre odor que nunca ninguém tinha visto*”¹⁹ – írja az első biográfia.

Az Izabel-kultusz első megnyilvánulásai nem sokkal a királynő halála után kialakultak. A translatio hét napig tartott Alenetjo-ból Coimbra-ba és egyre többen csatlakoztak a menethez. Ebben a tömegben kezdtek el terjedni csodás történetek és Coimbrába érve ezek száma egyre csak bővült. A királynő temetésén, melyet a Santa Clara

¹⁹ Oly nemes illat, melyet még senki nem érzett azelőtt

kolostorban tartottak, rengetegen vettek részt, s ezekre a napokra datálják az első csodás gyógyulásokat. Nem csak az egyházi körökben, hanem a nép körében is ekkor terjed el a portugál Erzsébet királynő kultusza, akit halálától fogva szentként emlegettek, bár hivatalosan csak a 17. században (1625. május 25.) kanonizálta VIII. Orbán pápa, IV. Fülöp, az akkori spanyol-portugál unió királyának nyomására. A szentté avatás hosszú folyamata azzal zárult, hogy felnyitották a szent sírját a Rómából küldött bírák előtt s végül Aragóniai Izabel hivatalosan is bekerült a katolikus liturgia szentjei közé.

Végleges kanonizációját az egész Ibér-félsziget örömmel fogadta, de legjobban talán Coimbrában ünnepeltek. Portó püspökének, Dom Fernando Correia de Lacerda²⁰ jóvoltából fennmaradt egy leírás erről a neves eseményről. *Amint a kanonizáció híre eljutott a városba, hatalmas jókedv támadt mindenfele, a Santa Clara kolostor apácái felmentek a háztetőkre s onnan hallgatták a városban megszólaló harangok játékát mely mennyei kórusként adta tudtára mindenkinek, mi történt. Az ünneplés több naposra nyúlt: reggeltől megkezdődtek a vallási szertartások; miséket tartottak, szentbeszédeket olvastak fel. Délután lovagi tornát, bikafuttatást, más ünnepi játékokat tartottak. Vasárnap körmenetet rendeztek, mely a rengeteg résztvevő miatt több órára nyúlt, elhangzott Dávid zsoltára, melyben mindenki az Úr nevét dicsérte. A felvonuláson megjelentek a természet allegóriái, de szentek és próféták alakjai és a keresztény erkölcsiség szimbólumai is. Az utolsó kocsiban pedig a Szent Királynő alakja jelent meg, mint a hit és kegyesség szimbóluma.*

Aragóniai Izabel városa Coimbra volt, nemcsak mert ott töltötte élete nagy részét, hanem munkássága is odakötötte. Manapság leginkább azért fontos, mert a királynő testét is ott őrzik s így az Izabel-kultusz szempontjából privilégiumot élvez. Itt található meg ma is a legtöbb Aragóniai Szent Erzsébethez kapcsolódó írásos dokumentum. A Szent Királynő ünnepét is itt tartják meg két évente július 4-én, halálának évfordulóján.

A hivatalos kánon mellett Erzsébet alakja a portugál népi emlékezetben is továbbélt – hasonlóan a mi Mátyás királyunkról szóló történetekhez. Ezen legendák sokszor egy-egy krónikából vagy életrajzi eseményből vették eredetüket.

²⁰ CIDRAES, M. Lourdes, *Isabel de Aragao, Rainha Santa: de História ao Mito*.
<http://www.aaaio.pt/public/ioand206.htm>

IZABELHEZ KÖTHETŐ CSODÁK

Az első életrajzban megjelenő csodák:

1. „A lenda do ermitão” (a remete legendája): egy remete figyelmezteti Izabel királynőt, hogy a Kasztíliában elhalálozott lánya, Dona Constança a purgatóriumban várja anyja közbeavatkozását, hogy beléphessen a mennyek országába.
2. „A lenda da mulinha de Alvalade” (az alvalade-i öszvér legendája): erre kevés utalást találtam, további kutatás szükséges.
3. A Szűz megjelenésének legendája: halála előtti pillanatokban hívatta fia feleségét, Dona Beatrizt, hogy engedje be a fehér ruhába öltözött asszonyt, akit rajta kívül senki nem látott.

Néhány legendát régi krónikákban találhatunk meg:

1. „A lenda das águas do Tejo se apartam”: a legenda, mely szerint a Tejo folyó vize kettéválik. Mikor Izabel elindul, hogy a szent mártír, Szent Iria sírját felkeresse a Tejo folyó vize kettényílik, hogy a királynő a száraz homokon kelhessen át.
2. „A lenda do pagem da rainha” (a királynő szolgájának legendája): a királynő szolgáját hamisan megvádolják a király előtt és csapdát állítanak neki. De mégis megmenekül Dénes király bosszúja elől s kiderül ártatlansága.
3. „Lenda da rainha lavadeira”: gyógyító erejűvé vált annak a folyónak a vize, melyhez a királynő mosni járt.
4. „A lenda do mausoléu que dava um salto” (a mauzóleum legendája, mely ugrott egyet): A királynő zarándokbotjával érintett nehéz kőszir, melyet a Mondego folyó áradása fenyegetett régi helyéről egy magasabbra „ugrott”.
5. „A lenda do tecto do refeitório de Santa Clara” (a tetőszerkezet legendája): A Santa Clara kolostor étkezőjén dolgozó ács megmenekül, mert a leesni készülő tartógerenda csodás módon visszakerül a helyére.

Névtelen eredetű legendák, etimológiai jellegűek, eredetük idejét és módját lehetetlen meghatározni, a nép ajkán élnek:

- Aldeia do Amor („*Szerelm falva*” egy Leiria melletti falu): Dénes király szeretőiről emlékezik meg nevében.
- Lumiar (alumiár)²¹: a királynő megvilágította a hazatérő férjének az utat.

Egyéb földrajzi nevek, melyek Izabel királynőhöz vagy emlékéhez köthetőek: Ansião, Almoester, Sangalhos, Cartaxo, Vila Flor, Pataias és Odivelas.

- Ansião (ancião)²²: egy öregemberről kapta a nevét, akit a Szent Királynő a védelmébe vett.
- Almoester: A város nevében benne van a monostor szó. Ugyanis a Tejo folyó csodájának tiszteletére egy monostort kezdtek építeni, és innen kapta a nevét a város.
- Pataias: a királynő a szolgálonőivel együtt a hintóján utazott, mikor egy homokos (egyes források szerint iszapos) területre értek. Itt a királynő elkiáltotta magát: „à pata aias”²³ azaz, hogy szálljanak ki a kocsiból és gyalog folytassák útjukat. Innen kapta a város a nevét.

Coimbra, Lisszabon, Estremoz és Alanquer városához köthetőek az egyházi és Leiria városához a profán legendák.

A RÓZSACSODA SZENT IZABELNÉL

A legismertebb és legelterjedtebb csoda a rózsacsoda. A legkorábbi forrás egy 15. századi oltárkép, melyen a királynőt rózsákkal a kötényében ábrázolják, ezt manapság Katalóniában, a Museu da Catalunhában őrzik. A 14. századi életrajzban még nem jelenik a rózsacsoda, első írásos említését egy ferences krónikában, a Frei Marcos de Lisboa által 1562-ben írott *Cronica dos Frades Menores*ben találjuk²⁴. A 16. századra datálják a királynőről

²¹ Megvilágítani

²² Öregember

²³ Talpra szolgálók!

²⁴ CIDRAES, M. Lourdes, *Isabel de Aragao, Rainha Santa: de História ao Mito*.
<http://www.aaaio.pt/public/iaoand206.htm>

készült festményeket, melyeken rózsákkal ábrázolják. Az egyik ilyen a Museu Machado de Castro-ban, Coimbra-ban látható.

*„Levava uma vez a Rainha santa moedas no regaço para dar aos pobres, / Encontrand-a el-Rei lhe perguntou o que levava, / ela disse, levo aqui rosas. E rosas viu el-Rei não sendo tempo delas.”*²⁵

Több változata is létezik a legendának, melyekben arany helyett kenyeret visz a kötényében és azok változnak rózsává, vagy éppen fordítva, a rózsák változnak arannyá.

A motívum eredete kérdéses, feltehetően köze van nagynénjéhez, Árpád-házi Szent Erzsébethez is. A 17. századi átvétel ellenére igen hamar központi eleme lesz az Izabelhez fűződő legendáknak a kötényében rózsává változó arany vagy étel. Több változata is fennmaradt ennek a legendának, és M. Lourdes Cidraes²⁶ szerint ebben találkozik a Szent Királynő kanonikus alakja a nép ajkán élőével.

A KAPCSOLAT MINŐSÉGE

A két Erzsébet életpályája láthatóan nagyon hasonló főleg abban a tekintetben, hogy mindketten szem előtt tartották a ferences lelkiséget ebből kifolyólag a szegények és rászorulóknak megsegítését, a betegek ápolását. Az egyik ilyen kulcsmotívum a kórházalapítás, mely mindkét szent életében egy fontos momentum volt. Felfedezhetőek természetesen különbségek is, hiszen nem a végletekig egyforma a két életrajz, azonban nem szabad elfelejteni, hogy Erzsébet és Izabel közötti legendáriumbeli egyezéseket. A rózsacsoda átvétele ilyen módon csak az Ibér félszigeten jelenik meg. Felmerül hát a kérdés, miért ilyen hasonló a két legenda, és miért pont ez a kettő?

Árpád-házi Szent Erzsébet hatása Európa szerte elterjedt, s ennek a kultusznak lehet egy ibériai változata a Szent Királynőé is.

²⁵ A királynő aranypénzeket rejtett kötényébe, hogy azokat a szegényeknek ajándékozza. Férje megkérdezte, hogy mit visz, ő azt válaszolta, hogy rózsákat és a király is látta a virágokat, pedig abban az időben nem nyíltak.

²⁶ CIDRAES, M. Lourdes, *Isabel de Aragao, Rainha Santa: de História ao Mito*.
<http://www.aaaio.pt/public/ioand206.htm>

Másrészt az európai lelkiség változását kell figyelembe venni, illetve ennek a portugál reflexióját megvizsgálni. Hogyan lehetséges az, hogy a hasonlóság odáig terjedt, hogy legendáriumbeli és ikonográfiai egyezéseket fedezhetünk fel a két személyiség között?

Véleményem szerint külön kezelendő az életrajz és a legendárium. Az első hasonlósága idézhette elő a másodikban az egyezéseket. De vajon ezt milyen mértékben tudhatjuk be a királynénak, és milyen mértékben a nép emlékezetének?

Kíváncsi lennék arra is, hogy Izabel részéről mennyire volt tudatos az életmódválasztás. Vajon mennyire volt tisztában felmenőjének életével, legendáival és csodáival? Ennyi év távlatából én egyfajta tudatosságot vélek felfedezni, még úgy is, hogy az egész talán egy atyai predesztinációval indult. Persze ennek bizonyítására szükséges lenne megvizsgálni Aragóniai Izabel levelezéseit.

Annál izgalmasabb kérdés, hogy hogyan jutott el az Erzsébet-legenda Portugáliába?

Eddigi kutatásaim azt mutatják, hogy Árpád-házi Erzsébet életmód modelljének elterjedése különböző kulturális szinteken létezett, melyekhez különböző utakon juthatott el Erzsébet legendája.

Az egyik legkézenfekvőbb a ferences közvetítés: a ferences prédikációkban (például Páduai Lukács prédikációjában) a 14. században megjelenő Szent Erzsébet, a ferences harmadrend patrónájaként tűnik fel: a prédikációk célközönsége a laikus, világi közönség. Szent Izabel Szent Klárának és Szent Erzsébetnek szentelt monostort újírt és virágoztat fel, több kórházat patronál, és férje halála után a klarisszák habitusát ölti magára, majd a halálos ágyán belép a ferences rendbe is.

A másik kulturális szint közvetítője a Nápolyi Királyság lehet, ahol az udvari prédikációkban megjelenő szent a dinasztikus érdekeket szolgálta, célközönsége a nemesek, diplomaták, uralkodó-családok.

Gecser Ottó szerint a Szent Erzsébethez fűződő rózsacsoda kialakulása és gyors elterjedése szempontjából a legkézenfekvőbb hely a nápolyi királyi udvar volt.²⁷

²⁷ GECSEK Ottó: *Szent Erzsébet rózsacsodájának előzményei és legkorábbi latin szövegváltozatai*. In: Árpád-házi Szent Erzsébet-kultusza a 13-16. században. Budapest, 2009. 104-122.

A nápolyi udvar a 13-14. században szoros rokoni kapcsolatban állt a magyar királlyal: a nápolyi királyné, Mária V. István és Kun Erzsébet lánya, IV. Béla unokája, Szent Erzsébet unokahúga, aki 17 éves koráig a Nyulak szigetén Szent Margit mellett nevelkedett.

Mária két Erzsébet-életrajzot is birtokolt. Felépíttette a Santa Maria Donnaregina klarissza templomot a 14. század elején, melyben számos képen festtette meg nagynénje, Szent Erzsébet életét. Ez a képsor Erzsébet életének legkorábbi és legteljesebb képi ábrázolása.²⁸

Fia, I. Bölcs Róbert felesége Aragóniai Jolán, akinek felmenői között szintén találunk Árpád-házi őst, nagyanyja II. András lánya, Árpád-házi Jolán²⁹. Bölcs Róbert két saját prédikációjában is megemlékezik Erzsébetéről.³⁰

A portugáliai Szent Erzsébet családfáját áttekintve láthatjuk, Aragóniai Jolán, II. Péter aragóniai király lánya a portugál Szent Erzsébet testvénénje.

Akár a szoros dinasztikus kapcsolatok, akár a ferences rendhez fűződő kapcsolatok már önmagukban is elegendőek lehetnének az Erzsébet-legenda motívumainak elterjedéséhez, feltehetőleg azonban mindkettő jelen volt és erősítette a másik hatását.

BEFEJEZÉS

Árpád-házi Szent Erzsébet alakja igen jelentős nemcsak magyarországi, hanem európai tekintetben is. Látható, hogy hatása a középkorban kiemelkedő volt, ez azonban napjainkban is ugyanúgy megfigyelhető. Nemcsak vallási, hanem tudományos szempontból is egyre nagyobb az érdeklődés ennek köszönhetően egyre több aspektusból vizsgálják személyiségét és a hozzá kapcsolódó legendákat, illetve azok eredetét. Ennek egyik jele az, hogy új tanulmányok jelennek meg ebben a témában és az is, hogy konferenciákat rendeznek, ahol a legújabb kutatási eredményeket közölhetik.

²⁸ PROKOPP Mária: *A Magyar Királyság szerepe Szent Erzsébet egyetemes tiszteletében. Adalékok Szent Erzsébet ikonográfiájához*. In: In: Árpád-házi Szent Erzsébet-kultusza a 13-16. században. Budapest, 2009. 153-162. (158.o.)

²⁹ L. 2. számú melléklet

³⁰ GECSER Ottó konferencia előadás 2012. november 21. Szeged.

Árpád-házi Szent Erzsébetnek egy olyan vonatkozását kezdtem el feldolgozni, melyet eddig a magyar szakirodalom kevésbé ismer. Viszont Portugáliában közismert, hogy Aragóniai Izabel magyar felmenőkkal rendelkezett, melyet eddig egyik általam olvasott forrás sem mulasztotta el közölni.

Magyarországon ellenben Rákóczy István tanulmánya volt az egyetlen, melyet a témában találtam. Ebben röviden összefoglalva közli a két szent közötti kapcsolatot a rózsaikonográfia alapján. Ez azonban egy portugál közönségnek íródott tanulmánykötet részeként jelent meg, ennél fogva idegen nyelvű és sokkal inkább a magyar vonatkozásokat részletezi.

Véleményem szerint azonban érdemes lenne részleteiben is feldolgozni Aragóniai és Magyarországi Szent Erzsébet közötti kapcsolatot. Árpád-házi (Tübingiai) Szent Erzsébet szakirodalma a magyar, német, francia és olasz nyelvterületeken igen bőséges és feldolgozott, azonban ez a fontos Ibér-félszigeti vonatkozása feltárássra vár.

TDK dolgozatomban ennek kutatását kezdtem el, megvizsgálva a 13. század lelkiségét, összehasonlítva a két szent életét. Saját fordításom alapján bemutattam a portugáliai szent életét és kitértem annak legendáriumára is.

Fontos leszögezni azonban, hogy jelen munka egy folyamatban lévő kutatás egyik állomása, melyet mindenképpen folytatni fogok. A folyamatos kutatás azonban nem engedi meg, hogy minden eredményemet beleszerkesszem a jelen dolgozatba így a bibliográfiában szerepelnek olyan szakirodalmak, amelyekre egyelőre a szövegben nem hivatkoztam, mert ezek feldolgozását és beépítését a dolgozatba jelenleg is végzem.

Ami a dolgozat jövőjét illeti, a téma egyediségének köszönhetően rengeteg felé lehet továbbindulni. Ebben a fázisban arra próbáltam választ kapni, hogy vajon milyen úton juthatott el a Szent Erzsébet-kultusz az Ibériai-félszigetre. Emellett tervezem a jelenleg birtokomban lévő 14. századi Portugáliai Szent Erzsébet életrajzát teljesen lefordítani és a két szent legendáriumát alaposabban összehasonlítani.

BIBLIOGRÁFIA

ANDERLE Ádám, *A Magyar - Spanyol Kapcsolatok Ezer Éve*, Szegedi Egyetemi K., 2006

CIDRAES, M. Lourdes, *Isabel De Aragão, Rainha Santa: Da História Ao Mito*, 2004
<<http://www.aaaio.pt/public/ioand206.htm>> [accessed 13 May 2012]

BALÁZS Ilona, *Magyarországi Szent Erzsébet a XIII. Század Francia Irodalmában*,
Bibliothèque De l'Institut Français à l'Université De Budapest, Budapest, Eggenberger, 1930

DUARTE, Teresinha Maria, *Santa Isabel Rainha de Portugal: modelo de santidade feminina e leiga*, 2006.
<https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:XJLht1QEjzoJ:revistas.ufg.br/index.php/Opsis/article/download/9320/6412+&hl=hu&gl=hu&pid=bl&srcid=ADGEEShe0eTZzbND79CVYZ8YZ060k4vM_T0RKnZ5bCvwZVteaXwvL-KwrklrEz0XiU4_mDBC2NZB4I5bmV1zHFhdWHl19ph_phmgxQ7nGFaZN0NYNDtbjUTpOQbM2Fkh97TdeHBMZAJX&sig=AHIEtbSTRsu1bMnPZl7eASdtWT2YEL9LrQ>
[accessed 13 May 2012]

FALVAY Dávid: *Santa Elisabetta de'Ungheria nei manoscritti della Bibliotheca Nazionale Centrale di Firenze*. In: *Annuario Studi et documenti italo-ungheresi*. Róma-Szeged, 2005. 172-181.

FIGANIÈRE, F. F., *Memorias Das Rainhas de Portugal*, Typographia universal, 1859.

GÉCZI, János, *A rózsza és jelképei, A keresztény középkor*, Gondolat, 2007.

GECSER Ottó: *Szent Erzsébet rózsacsodájának előzményei és legkorábbi latin szövegváltozatai*. In: *Árpád-házi Szent Erzsébet-kultusza a 13-16. században*. Budapest, 2009. 104-122.

GONÇALVES, Antonio Nogueira, *O tesouro de D. Isabel de Aragão, Rainha de Portugal*, Coimbra 1983.

J. HORVÁTH Tamás, SZABÓ Irén, *Magyarország Virága, 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*, Középkori Keresztény Írók 3 (Budapest: Szent István Társulat, az apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2001)

KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban: Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Balassi, 2000.

KLANICZAY Gábor, *Szent Erzsébet szentté avatási pere. Az első tanúvallomások életéről és csodáiról*. In: *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században*, Budapest, 2009. 23-40.

LABAN Antal, *Az árpád-házi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban* (Budapest: Franklin, 1907)

MAGYAR Zoltán, *Árpád-házi Szent Erzsébet : történelem, kultusz, kultúrtörténet*, Text-Print Nyomda Kft., Győr, 2007.

MOJZER Anna, *Portugáliai Szent Erzsébet kincstára és magyar „rokonsága”*, Művészettörténeti értesítő, 57. évf. 1. sz..2008. 97-108.

NUNES, José JOAQUIM, *Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas*, Imprensa a Universidade, 1921.

PROKOPP Mária: A Magyar Királyság szerepe Szent Erzsébet egyetemes tiszteletében. Adalékok Szent Erzsébet ikonográfiájához. In: In: *Árpád-házi Szent Erzsébet-kultusza a 13-16. században*. Budapest, 2009. 153-162. (158.o.)

RÁKÓCZI István, *Mares literários luso-húngaros*, Lisboa: Colibri, 2003.

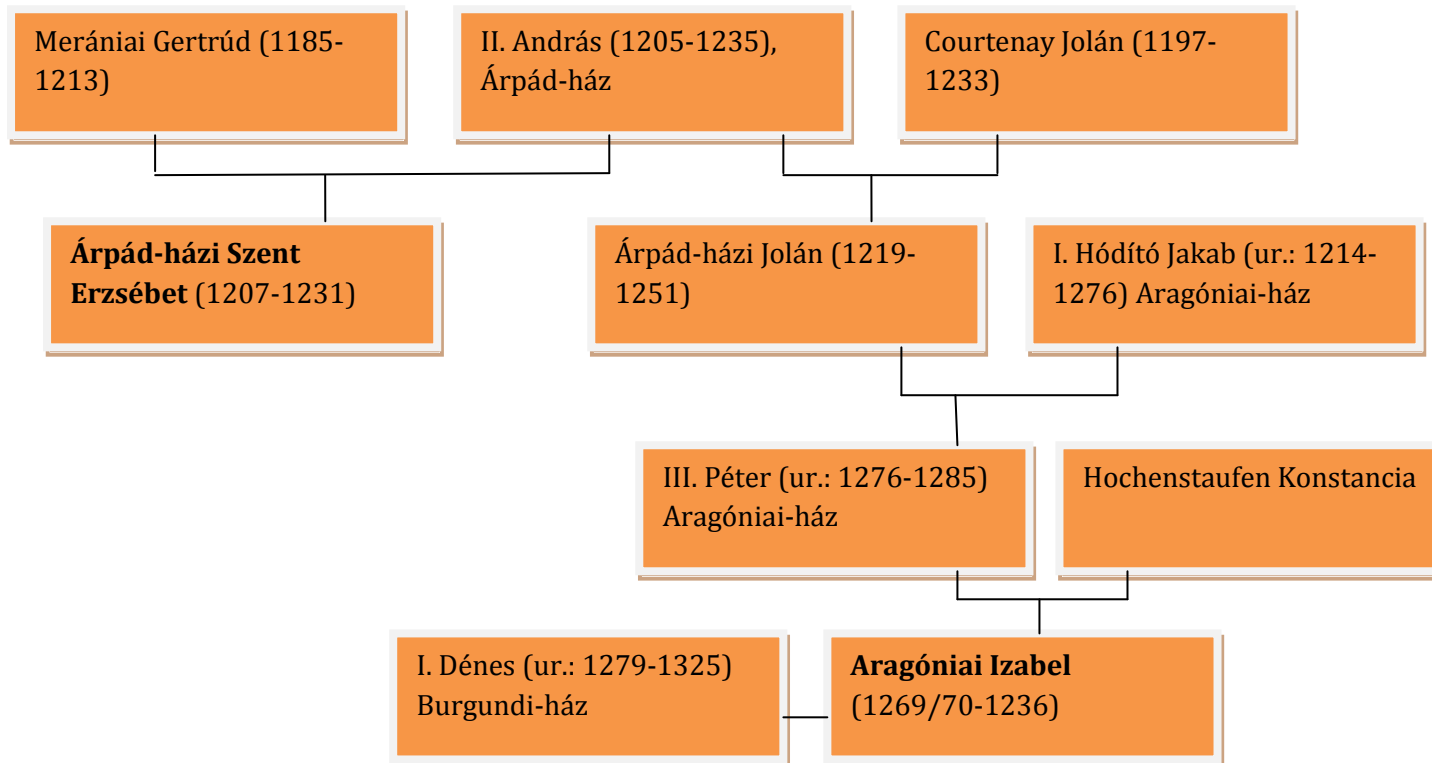
SOUSA, M., *Reis e Rainhas De Portugal*, SporPress, Sociedade Editorial e Distribuidora, 2001.

Sz. JÓNÁS Ilona, *Árpád-házi Szent Erzsébet*, Budapest: Ecclesia, 1997.

MELLÉKLETEK

1. Melléklet: I. család
2. Melléklet: II. család

I. MELLÉKLET

II. MELLÉKLET

